

Pleidooi voor het geven Wat heeft het mecenaat te bieden aan kunst en cultuur?

Nu de overheid zich terugtrekt zijn particulieren straks de voornaamste financiers van de kunsten. Hoewel dat een onafwendbaar scenario lijkt, is de vraag volgens Renée Steenbergen echter welke vorm het nieuwe mecenaatschap zal aannemen. Het debat daarover blijft nog te vaak hangen in gemeenplaatsen. In dit artikel neemt Steenbergen enkele vooroordelen over mecenaat onder de loep.

Renée Steenbergen

Mecenaat – dat woord valt steeds vaker in de kunstsector en de academische wereld. Het lijkt dé nieuwe geldbron om de bezuinigingen op te vangen. Nu de verzorgingsstaat wordt omgebouwd, moet de culturele sector een grotere mate van zelffinanciering realiseren. Er moet niet vergeten worden dat burgers hun bijdrage al leveren via belastingafdracht en er dus op mogen vertrouwen dat het rijk hun geld goed spreidt over zaken van algemeen belang: onderwijs, zorg, cultuur en wetenschap. In toenemende mate leggen overheden een deel van

de verantwoordelijkheid bij hen neer, in de hoop dat zij de ontstane tekorten aanvullen.¹

De ontwikkeling van mecenaat is in de veranderende verzorgingsstaten in West-Europa ingebed in een bredere context, namelijk die van de ‘civil society’, het maatschappelijk middenveld. Dit betreft het domein tussen overheid, markt en individuele burgers. Volgens de London School of Economics gaat het om ‘het geheel van niet afgedwongen collectieve acties op grond van gedeelde belangen, doelen en waarden.’² In het naoorlogse West-Europa beweegt het mecenaat zich in een dynamische vierhoek tussen overheid, ontvangende instelling, gever en publiek. Het grote aandeel overheidssteun sinds 1945 heeft aan het zicht onttrokken dat particuliere steun altijd onmisbaar is gebleven voor de kunsten. Anders dan vaak wordt gedacht, is er geen sprake van een subsidiecultuur waarin de Nederlandse overheid de kunstsector volledig financiert. Juist bij kunst en cultuur is de particuliere betrokkenheid altijd groot geweest, zeker op lokaal niveau waar de monumentenzorg en het erfgoedbeheer overwegend

1. Mijn in 2008 gepubliceerde onderzoek en boek (Renée Steenberg, *De Nieuwe Mecenas. Cultuur en de terugkeer van het particuliere veld*, Amsterdam: Business Contact, 2008) beslaat de volle breedte van het begrip burgerlijk mecenaat: de ondersteuning van alle vormen van kunst en van de wetenschappen door individuele burgers, stichtingen en vermogensfondsen, in geld, in kunstwerken en in kennis. Dit onderzoek was overwegend empirisch, gebaseerd op interviews met huidige gevers, aangevuld met historisch onderzoek. Aan de hand van praktijkcases is motivatiegedrag onderzocht naar geefgedrag en hun geefgedrag.

2. Ibid. Geciteerd uit het Mission statement op de voormalige website van het Center for Civil Society aan de LSE, dat in 2010 is opgeheven.

met privaat geld worden onderhouden en we mede aan particulieren het beheer en behoud van kunstwerken, collecties en archieven te danken hebben.

Het mecenaat, vaak officieus van karakter, krijgt te weinig maatschappelijke erkenning. Giften van particulieren – ook in de vorm van kunstwerken die aan een instelling geschonken worden – zijn vaak niet of onvolledig in kaart gebracht, omdat deze transacties veelal niet in de openbaarheid gedaan worden. De Nederlanders schonken de afgelopen decennia veelal anoniem, waardoor hun vrijgevigheid helaas onzichtbaar bleef en geen voorbeeldfunctie vervulde.

Internationale ontwikkelingen

Niet alleen in Nederland zijn burgers eraan gewend geraakt dat verantwoordelijkheid voor het publieke belang via het belastingstelsel aan de overheid was gedelegeerd. Dat geldt voor vrijwel alle West-Europese landen die een verzorgingsstaat kenden. Voorbeelden uit het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk tonen dat er een mentaliteitsverandering nodig is om burgers aan te zetten tot actieve participatie, van mantelzorg tot mecenaat.

In Groot-Brittannië en Frankrijk zijn het afgelopen decennium nationale campagnes gevoerd die de noodzaak van filantropie en mecenaat onder de aandacht van het grote publiek brengen. In Groot-Brittannië begon die ontwikkeling onder premier Thatcher, toen de kunstsubsidies werden gehalveerd – maar ook de inkomstenbelasting. Dit genereerde langzamerhand de beoogde verschuiving van indirecte via belastingafdracht naar direct geven waarbij individuele burgers zelf bepalen waaraan en hoeveel zij doneren. Wel was er een door de overheid gevoerde nationale geefcampagne nodig om mecenaat en filantropie onder de publieke aandacht te brengen: *Get Britain Giving* (2001-2004).

Net als in Nederland financierden in Duitsland overheden – zowel 'Berlijn' als de deelstaten – de musea en theaters ruimhartig, terwijl anderzijds uit de negentiende eeuw stammende burgerinitiatieven als de regionale *Kunstvereins* een sterke en levende traditie vormden. In het nog sterk centralistische Frankrijk wordt kunst primair gezien als een staatszaak, maar de *Mission du Mécénat* die sinds 2005 is gestart, verleent (grote) gevers belastingvoordelen.

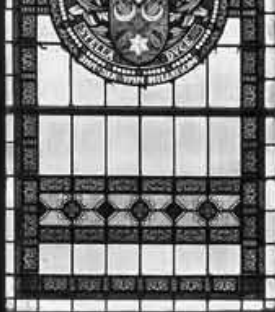
In Nederland trof het vorige kabinet voorbereidingen om de buurlanden te volgen in het stimuleren van mecenaat. Er waren plannen voor een mecenaatsdesk die kleinere kunstorganisaties zou trainen hoe zij donateurs kunnen werven, en er zou onderzoek komen naar geven en geefgedrag. Dit beleid, dat door het nieuwe kabinet waarschijnlijk niet wordt uitgevoerd, was bedoeld om de forse bezuinigingen in de cultuur te helpen opvangen met – zo hoopte men niet zonder opportunisme – private gelden. Een andere mogelijkheid lijkt er niet voor de kunstsector: tot de crisis in 2008 kwamen private gelden overwegend uit bedrijfssponsoring, maar die is sindsdien sterk teruggevallen.

Er wordt vaak verondersteld dat de subsidiecultuur in Nederland zo diepgeworteld is dat een mentaliteitsverandering zoals die in Groot-Brittannië heeft plaatsgevonden hier niet mogelijk is. Het geven zit ons simpelweg niet in het bloed, klinkt het dan. Dat is niet juist. Sterker nog, met hetzelfde gemak valt te beweren dat geefbereidheid juist een typisch Hollandse traditie is. In de tweede helft van de negentiende eeuw was het de

(volgende pagina)

Afb. 1. Anoniem, *Stichters- en schenkersramen van het Rijksmuseum Amsterdam*, geplaatst in 1905, glas-in-lood, ca. 4 x 1 meter, Rijksmuseum Amsterdam. Foto: Jan van Esch.

Afb. 2. Anoniem, Detail *Stichters- en schenkersramen van het Rijksmuseum Amsterdam*, geplaatst in 1905, glas-in-lood, ca. 4 x 1 meter, Rijksmuseum Amsterdam. Foto: Jan van Esch.

snelgroeïende burgerij die verantwoordelijk was voor de opleving van de kunst en de wetenschap. Het is geen toeval dat talloze musea en andere culturele instellingen uit deze periode stammen, denk bijvoorbeeld aan het Concertgebouw (1888), de Stadsschouwburg (1894) en het Stedelijk Museum (1895). Net als op andere maatschappelijke terreinen (zorg, onderwijs, huisvesting) waren het particulieren die het initiatief namen en vervolgens probeerden de overheid te bewegen deel te nemen aan de financiering. De infrastructuur van de kunstsector, die rond 1900 voornamelijk door particulieren tot stand werd gebracht, vormt nog altijd de grondslag van ons bestel.

Weerstand

In de culturele en academische wereld is er nog steeds veel weerstand tegen het idee van particulieren als voornaamste geldschieters. De angst is dat een kleine financiële elite achter de schermen betaalt én bepaalt, met andere woorden dat mecenaat leidt tot macht. Hierdoor kan de indruk postvatten dat zo'n toezichthouder of bestuurder het eigen prestige voor de belangen van de non-profitorganisatie stelt.

Daar schuilt een risico, mede omdat in Nederland de *cultural governance* (code voor goed bestuur) berust op zelfregulering en niet wordt gecontroleerd vanuit de overheid, zoals in Engeland, waar de Charity Commission erop toeziet dat bestuurders en toezichthouders achter de schermen geen persoonlijke belangen kunnen laten meespelen. Europeanen vinden het zich inkopen met geld in plaats van benoemd worden op grond van verdienste moreel niet acceptabel – in elk geval niet bij organisaties die algemene middelen ontvangen in de vorm van subsidies. In Europa dienen daarom niet geld, maar kennis en ervaring centraal te staan bij het werven van goede toezichthouders en bestuurders. Daarbij hebben Nederlanders – anders dan Amerikanen

– moeite met grote en zichtbare verschillen in inkomen tussen burgers. Wij zijn een tamelijk egalitair denkend volk en vrezen maatschappelijke onrust bij significante onderlinge verschillen in welvaart.

Er heerst nog een andere vrees: die voor het verlies aan kwaliteit van de kunsten, omdat particuliere gevers alleen geïnteresseerd zouden zijn in succesvolle, dus *mainstream* kunst. De werkelijkheid is dat de overheid zelf die weg al eerder ingeslagen is, ter legitimatie van subsidies die immers met geld van burgers worden gefinancierd. Daarom stellen subsidiërende overheden steeds vaker eisen als het trekken van een zo groot mogelijk publiek, waardoor blockbuster-exposities van meer algemeen gewaardeerde kunst doorgaans de programmering van musea bepalen ten koste van tentoonstellingen met experimentele of weinig bekende kunst. Het mecenaat kent juist een traditie van het ondersteunen van ‘afwijkende’ kunstenaars die een solitaire positie als voorloper innemen: Gaius Cilnius Maecenas, de Romeinse naamgever van het fenomeen mecenaat, ondersteunde bijvoorbeeld de dichters Vergilius en Horatius die nu wereldberoemd zijn maar toen geen geldelijke steun konden vinden voor hun werk.

De toekomstige Mecenas

De uitdaging van de nieuwe mecenas in de eenentwintigste eeuw is dat hij of zij zich juist ook inzet voor de meer experimentele kunsten die steeds minder subsidie krijgen omdat ze een bescheiden publiek trekken. Cruciaal is ook dat het begrip mecenat verbreed wordt van geldschietster naar kenner en ambassadeur, zoals dat van oudsher het geval was. Geïnformeerde en enthousiaste particulieren verdienen meer waardering voor hun rol van betrokken sympathisanten en begunstigers van culturele instituten; die zien daarmee bovendien hun maatschappelijk draagvlak verstevigd worden.

Een betrouwbare overheid is een onmisbare partner van de nieuwe mecenas. De *civil society* of participatiemaatschappij waarin burgers hun verantwoordelijkheid dienen te nemen, impliceert niet alleen maatschappelijke betrokkenheid van private partijen maar ook van met burgergeld opererende overheden. De West-Europese landen die een verzorgingsstaat kennen, het zogenaamde Rijnlandse model, hebben een andere opvatting van (goed) burgerschap dan de inwoners van Angelsaksische landen, al zijn door de globalisering de modellen vermengd geraakt. De verzorgingsstaat zal in West-Europa niet volledig ontmanteld worden, maar transformeert waarschijnlijk in publiek-private partnerschappen tussen overheden en de diverse maatschappelijke sectoren. Voorheen hadden overheden een aanzienlijk kleinere rol, een positie die in de eenentwintigste eeuw in gewijzigde vorm zal terugkeren en zich nu aftekent.

De *culture of asking* gaat vooraf aan *the culture of giving*, dat bleek al uit de genoemde Britse vraagcampagne. Geven is in hoge mate reactief, het ontstaat veelal in antwoord op een geefvraag. Die vraag moet nu duidelijk en op nationaal niveau aan particulieren gesteld worden. Positief stemt dat de urgentie door de forse bezuinigingen nu wel duidelijk is gemaakt aan burgers. Een mentaliteitsverandering kost echter ten minste een generatie, dus tien tot vijftien jaar tijd. Niet alleen aan de zijde van burgers, maar juist ook aan die van de ontvangende instellingen. Betrokkenheid (toestaan) is het sleutelwoord. Dit betekent een enorme verschuiving van een bijna volledige oriëntatie op overheden als anonieme, ambtelijke hoofdfinanciers naar rechtstreeks en persoonlijk contact met individuele bezoekers en gevers met een gezicht en een mening. Sommigen beschouwen ‘mecenat’ als een toverwoord, voor anderen klinkt het als een vloek. De aandacht moet echter uitgaan naar wat het (nieuwe) mecenat in werkelijkheid behelst. De omvang van de huidige

groepen potentiële gevers – zowel de grote als de kleine gevers – worden niet structureel onderzocht, en hun motieven en financiële middelen evenmin.

Onderzoek is een belangrijke pijler bij het ontwikkelen van mecenaat. Modern of burgerlijk mecenaat is nog niet systematisch en op wetenschappelijke wijze gedefinieerd en afgebakend. Er wordt nog veelal geworven op basis van aannames in plaats van feiten. Filantropische Studies van de VU Amsterdam doet kwantitatief onderzoek, het Erasmus Center for Strategic Philanthropy focust op impactmeting bij goede doelen. Maar kwalitatief onderzoek naar mecenaat voor de cultuursector wordt nauwelijks gedaan, zeker niet structureel. Recente ontwikkelingen roepen nieuwe vragen op, bijvoorbeeld wat de invloed van conjunctuur is op het geven – een relevant thema gezien de huidige economische recessie.

Ondanks de crisis lijkt er op het eerste gezicht in de afgelopen jaren een kleine stijging te zijn in de giften van huishoudens. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of dit inderdaad zo is en wat de redenen hiervoor kunnen zijn. Kunnen we hieruit misschien opmaken dat het besef bij burgers begint te groeien dat de overheid niet meer vanzelfsprekend de hoofdfinancier is van culturele organisaties en instanties, en individuele verantwoordelijkheid van geïnteresseerden en liefhebbers essentieel? Iedere gift, hoe bescheiden ook, maakt een verschil. *Geef* daarom; kunst en cultuur zijn het waard.

Personalia

Renée Steenbergen promoveerde in 2002 op onderzoek naar kunstverzamelaars in Nederland (handelseditie: *Iets wat zo veel kost, is alles waard*) en publiceerde in 2008 haar tweede boek, *De Nieuwe Mecenas. Cultuur en de terugkeer van het particuliere geld*. Zij heeft een onderzoeks- en adviesbureau waarbij ze instellingen en particulieren adviseert over de ontwikkeling van mecenaat. Met steun van onder andere het Mondriaan Fonds doet Steenbergen nu vervolgonderzoek naar het mecenaat in West-Europa in een tijd van recessie.